

STRAH I SUVREMENO DJETINJSTVO: KULTURNOANTROPOLOŠKI I FOLKLORISTIČKI POGLED

Jelena MARKOVIĆ

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb
jelena@ief.hr

UDK 373.21=111

Izvorni znanstveni rad

Sažetak

U radu se veza koncepata straha i djetinjstva razmatra iz dvije perspektive. Prva perspektiva oslanja se na dosadašnje interdisciplinarnu spoznaju o mnogostrukim funkcijama pripovijedanja straha i o strahu u ontogenezi i filogenezi, u svjesnim i nesvjesnim procesima. Fokus će biti na folklornim žanrovima kojima se strah potiče, prorađuje i rastače u svakodnevnoj komunikaciji i u medijima, a kojima su djeca protagonisti, (pre)nositelji i/ili publika. Nadovezujući se na prvu, druga perspektiva usmjerena je na suvremene društvene i roditeljske strahove koji su pokretači suvremenih konstrukcija djetinjstva, suvremenih pogleda na ontogenezu, ontološki status djetinjstva, ali i strahove koje proizvodi suvremena „kultura straha”, a tiču se djece. Vezu straha i suvremenih konstrukcija djetinjstva propitat će se na razini svakodnevnice komunikacije i u širem društvenom kontekstu. Fokus će biti na suvremenim konstrukcijama djetinjstva iz perspektive teorije afekata i emocija imajući na umu da je dijete, više nego bilo koji drugi entitet, ono koje izaziva snažne emocije.

KLJUČNE RIJEČI: *djetinjstvo, strah, anksioznost, kultura straha, usmena tradicija, etnologija/kulturna antropologija, folkloristika*

Uvod

Ovaj rad fokusira se na propitivanje veze dvaju koncepata, straha i djetinjstva. Cilj rada je pokazati kako se njihovim povezivanjem može potaknuti kritička refleksija na suvremena promišljanja djetinjstva. Želim ih povezati prije svega iz folklorističke i kulturnoantropološke perspektive, ali s obzirom na inherentnu interdisciplinarnost oba područja, nužno i iz šire humanističke perspektive. Premda je fokus rada na emociji straha koja sudjeluje u oblikovanju dominantnih predodžbi o djeci i djetinjstvu te je odraz spomenutih predodžbi, zapravo će biti riječi o cijelom afektivnom kontinuu-

umu neugodnih emocija koji oblikuje afektivnu atmosferu¹ u kojoj djeca odrastaju, a čine ga anksioznost, strah, jeza, panika, prestravljenost, trauma i paranoja, a koji je u suprotnosti s afektivnim kontinuumom pozitivnih emocija usmjerenih na dijete kao što su ljubav i privrženost. Polazna je pretpostavka da pozornost usmjerena na emocije može ponuditi novu perspektivu promatranja dječjeg glasa i djelovanja te ponuditi uvid u devijacije društvenog statusa djeteta u suvremenosti kao i devijacije u doživljaju djetetovih društvenih, kulturoloških i emotivnih kompetencija. Rad se neće baviti perspektivama pojedinačnog djetetova emocionalnog iskustva, odnosno u radu neće biti riječi o dječjim strahovima. Umjesto toga, pokušat ću ponuditi okvir za uvid u afektivnu atmosferu u kojoj podižemo djecu, afektivne prakse te emocionalne režime koji utječu na djetetova (emocionalna) iskustva. Stvarne učinke trebamo tek istražiti, dok ih ovdje možemo samo pretpostaviti.²

Pozornost u ovome radu bit će usmjerena na učinke emocionalne vrijednosti djeteta i emocija usmjerenih na dijete te na nastojanja odraslih, kompetentnijih članova zajednice, da kultiviraju, usmjeravaju, nadziru i kontroliraju djetetove emocije i to u kontekstu ponajprije usmene tradicije u širem smislu koja se smatra (ne)prikladnom za dijete (Olsen, 2015: 4). Za taj uvid bit će nam nužna perspektiva povijesti djetinjstva i emocija te uvid u promjenjivost usmene tradicije i njezinih osobito pripovjednih žanrova koji imaju potencijal emocionalne socijalizacije i prikladni su žanrovi za vježbanje emocija. Rad će biti usmjeren i na kritiku dominantnih emocionalnih režima koja bi mogla pokrenuti raspravu o njihovoj dobrobiti za svako pojedino dijete i za djetinjstvo kao trajnu kategoriju. Također, radom želim potaknuti i samokritiku nas stručnjaka iz različitih područja koji doprinosimo sveopćoj „kulturi straha” i nepovjerenja te pretjerane kontrole djetetovih emocija koja ih, u konačnici, čini, u kulturološkom smislu, emocionalno nekompetentnim članovima zajednice.³

U radu će biti riječi o emocijama straha i anksioznosti razlikujući ih prema tome

¹ Više o afektivnoj atmosferi vidi Anderson 2009 i Wetherell 2013.

² Jedno takvo istraživanje je ono teatrologinje, dramaturginje i dramske pedagoginje Nataše Govedić (2019) naslovljeno „Strah u školskom sustavu: naracije eksplicitnog i implicitnog učeničkog zastrašivanja”. Ona uz pomoć iskustvenih izričaja učenika i nastavnika različite dobi, tematizira kulturu straha u srednjoškolskom i osnovnoškolskom kontekstu, te njezine brojne posljedice na pedagoške procese, osobito u umjetničkom obrazovanju. U radu se osobito osvrće na negativne, tzv. „pozadinske” strahove koji utječu na gubitak motivacije, samopoštovanja, solidarnosti kod učenika, ali se osvrće i na vrlo specifične strahove nastavnika kao što je straha od učenika i sl. U radu predlaže i alternativne pedagoške paradigme kao i dijaložičnost istraživanja nastavnog gradiva koje, smatra autorica, može istisnuti militarizacijsko-zastrašivački koncept obrazovanja.

³ Koncepte afekt i emocija koristit ću kao istoznačnice jer u široj humanističkoj literaturi postoje prijepori oko njihova preciznijeg određenja i razlikovanja. Smatram da su brojna razlikovanja nekonstruktivna u smislu njihova određenja u kulturi svakodnevice pa je bolje ostaviti to pitanje ovdje neriješenim.

imaju li spomenute neugodne emocije svoj prepoznatljiv objekt ili nemaju, ali će biti riječi i o implicitnim i eksplicitnim narativima s paranoidnim matricama usmjerenima na „dobrobit” djeteta kao društveno patološkoj ili bar patologizirajućoj pojavi. Naime, strahovi nisu usmjereni samo na objekte koji mogu ugroziti dijete kao objekt naše ljubavi, već se katkada ti objekti sublimiraju u dugotrajnu, permanentnu zabrinutost koja nema objekt koji možemo imenovati. Naši se strahovi vezani za djecu ne temelje samo na osobnim iskustvima, susretima s opasnim, već i na posredovanim iskustvima, ali i na našim i tuđim „ne-iskustvima”, odnosno na imaginaciji svega onog lošeg što bi se moglo dogoditi (Svendsen, 2008: 48). Ovim radom želim zahvatiti i u suvremenosti djelatan strah da djeca ne osjete našu uronjenost u tzv. „kulturnu straha” te još važnije, strah od izlaganja djeteta strahu i drugim neugodnim emocijama bez nadzora i kontrole odraslih članova zajednice.

Razdoblje djetinjstva razdoblje je intenzivnog učenja emocija i njihova izražavanja te razdoblje intenzivnog interesa i rada na djetetovim emocijama u smislu njihove hijerarhizacije, kultivacije, socijalizacije i kontrole te često panične brige o njihovim posljedicama na dijete. Istodobno, sveprožimajući strah, nepovjerenje, anksioznost, a katkada i panika najbolje definiraju status djetinjstva (povratno i brige o djeci) u suvremenom kontekstu. Propitivanje veza pojmova straha i djetinjstva moglo bi nam omogućiti uvide u neuralgične točke s ciljem stvarnog kritičkog uvida u poimanje djeteta kao emocionalno obvezujućeg i ranjivog entiteta. Pri tome predlažem da emocije budu polazna točka, točka ulaza, a ne krajnji istraživački cilj. Zanima me vidjeti što emocije koje su vezane uz dijete čine i kako mijenjaju našu svakodnevicu te društvene i kulturološke krajolike u kojima živimo.

Folkloristika i etnologija/kulturna antropologija humanističke su discipline iz kojih se propituju spomenuti pojmovi i njihovi odnosi. Iz moje se vizure spomenute discipline razlikuju bitno prema svome fokusu. Folkloristička perspektiva tekst promatra u kontekstu komunikacije dok etnologija/kulturna antropologija nastoji zahvatiti širi društveni kontekst bez specifičnog interesa za sam konkretan pripovijedani tekst odnosno događaj ili doživljaj koji promatra tek kao teksturu koja joj izlazi iz fokusa (Lozica, 1979: 46). Te dvije perspektive omogućuju nam mikro i makro perspektivu koju ću pokušati pokazati. U tom smislu ću pokušati vezu straha i djetinjstva rasvijetliti iz dvije perspektive. Prva perspektiva oslanja se na dosadašnje interdisciplinarnе spoznaje o mnogostrukim funkcijama pripovijedanja straha i o strahu u ontogenezi i filogenezi, u svjesnim i nesvjesnim procesima. Fokus će pritom biti na folklornim žanrovima kojima se strah potiče, prorađuje i rastače u svakodnevnoj komunikaciji i u medijima, a kojima su djeca protagonisti, (pre)nositelji i/ili publika. Nastavno na prvu, druga perspektiva (koju ću prvu problematizirati) usmjerena je na suvremene društvene i roditeljske strahove i srodne emocije koje su

pokretači suvremenih konstrukcija djetinjstva, suvremenih pogleda na ontogenezu, ontološki status djetinjstva, ali i strahove koje proizvodi suvremena „kultura straha”, a tiču se djece.

Na promišljanja suvremenog djetinjstva kroz vizuru emocije straha ohrabrio me snažan dojam koji me dugo „proganja” da danas više nego ikada ranije nema otvorene interdisciplinarnе (a ni disciplinarnе) debate o pogubnim posljedicama koje „kultura straha” (Furedi, 2002, 2005; Glassner, 1999; Linke i Smith, 2009) ili „politike svakodnevnih strahova,, (Massumi, 1993, 2002; Linke i Smith, 2009) imaju na djetinjstvo kao trajnu kategoriju pa posredno i dijete kao jedinku. Strah za dijete (pretjerana briga) je danas shvaćen kao moralni imperativ pri čemu se strah ne razobličuje u potpunosti u beznađe, već sadrži ipak neku nadu da ćemo izbjeći sve moguće nepovoljne scenarije za dijete. Pri tome je kritička refleksija na preuveličavanje rizika te brojnost i raznovrsnost strahova sputana tzv. moralnom retorikom djetinjstva (Meyer, 2007; Marković, 2008) koja nalaže da se svakim propitivanjem dominantne ideje djeteta stavljamo u moralno inferiornu ili barem moralno nepovoljnu poziciju.

Politolozi, sociolozi i antropolozi gotovo unisono konstatiraju kako su teror i strah osnovni regulativni mehanizmi koji odozgo i odozdo razaraju ideje racionalnosti, slobode, solidarnosti i povjerenja što ima svoje direktne reperkusije na poimanje djeteta kao entiteta oko kojeg se u elipsama isprepliću diskursi iracionalnoga straha, ugroze, rizika, ograničenja slobode, nepovjerenja, partikularnosti i sl.. Istodobno, povjesničari emocija (Frevert, 2011; Frevert et al. 2014) i povjesničari djetinjstva (Higonnet, 1998; Stearns, 2003, 2005, 2006; Olsen, 2015) okreću se uvidima u povijesne procese koji su doveli do promjena ideja djeteta, djetinjstva, emocija općenito, ali i (iako često ne eksplicitno) emocionalnih režima vezanih za dijete koji sustavno potkopavaju spomenute društvene vrline i ideale. Ukratko, povjesničari su posljednjih nekoliko desetljeća pokazali da djetinjstvo kao i emocije (pa i one vezane za dijete) imaju svoju povijest, odnosno da su povijesno promjenjivi. Za to vrijeme folkloristi promišljaju narativne moduse kojima se kultura straha komunicira razarajući prosvjetiteljsko nasljeđe te načine pripovjedne proizvodnje, razgradnje i razrješavanja strahova u svakodnevnoj komunikaciji i u javnim diskursima (Jambrešić Kirin 2020; Marković, 2018) te posredstvom tradicijskih žanrova (Rudan, 2018; Kujundžić, 2020). Kulturni antropolozi pak nastoje zgrabiti u društvene i kulturološke razlike razumijevanja ontološkog statusa djetinjstva te time rasvijetliti mehanizme društvenih i kulturoloških procesa i promjena (Lancy, 2008). Ipak, kao istraživači djetinjstva kao životnog razdoblja ne činimo mnogo da se refleksivno osvrnemo i prevladamo „kulturu straha”, nego ju svojim stručnim i znanstvenim djelovanjem neosviješteno još više potičemo, a dijete sve više guramo u izolaciju obiteljskoga života i ostavljamo ga emocional-

no nekompetentnog u toj istoj „kulturi straha”. Tek povremeno se javnost alarmira „epidemijama” depresije i anksioznosti djece i mladih bez da se problematizira samo ishodište problema.

Što emocije čine? Makroperspektiva

Emocionalna vrijednost djeteta danas je najveća u povijesti. Djecu se u tzv. kulturi zapadnoga kruga (a i drugdje, ali nipošto nije riječ o globalno ujednačenom fenomenu) smatra emocionalnom investicijom s golemim afektivnim kapacitetom. Krajnji cilj svake interakcije djeteta s ostalim članovima zajednice je održati fantazmu o „sretnom djetetu” i budućoj „neoštećenoj” odrasloj osobi koja je zalog sretnijoj budućnosti. Da bi se taj cilj ostvario, djeci je potrebna zaštita, katkada i od njih samih, a zaštititi bi konačni cilj bio spriječiti „gubitak djetinjstva”, njegovu „destrukciju”, odnosno prijevremeni završetak dok još razvojni proces nije „propisno” dovršen. Eventualna nanescena emocionalna šteta ili previd roditelja i odraslih općenito postaju ožiljkom na budućoj odrasloj osobi jer je djetinjstvo konceptualizirano kao kolijevka sebstva, životno razdoblje koje je više nego bilo koje drugo presudno određujuće (Marković, 2008: 159).

„Sretno dijete”, lišeno neugodnih emocija fantazija je koja se proizvodi narativima neprestane ugroženosti djeteta, njegova bivanja u riziku. Strah pritom funkcionira tako da neprestano oživljava fantaziju „sretnog djeteta” konstituirajući ga kao onoga koji je u krizi, koje je ugroženo i „prava” žrtva gotovo svih društvenih i kulturoloških procesa. Pri tome veliku ulogu igraju konzervativne ideje koje se okupljaju oko desnih političkih opcija, premda nisu na njih ograničene. Dijete je konceptualizirano kao ugroženo u političkoj areni u kontekstu gotovo svih pitanja koja ga se tiču. Definiiraju se kao ugrožena i u riziku kada se suprotstavljaju različite koncepcije odgoja, različiti ideološki habitusi, kurikulumi, obrazovne i socijalne reforme, koncepcije institucionalne i vaninstitucionalne skrbi, brige za zdravlje i sigurnost i dr. Pri tome su agende političkih aktera heterogene, katkada oprečne.

Emocije nisu samo unutarnja stanja pojedinaca. Emocije su djelatne. One nešto čine. Strah također nešto čini. On neprestano uspostavlja granice među tijelima. Strah odraslih udaljava dijete iz društvenog, kulturnog i simboličkog prostora i u njega ga ponovno postavlja redefinirajući sam prostor, a fantazija o ljubavi prema djetetu opstaje jedino hranjenjem neprestanim strahom od njegova gubitka.

Sara Ahmed (2014: 7-8, 62-81) predlaže jedinstveni model promatranja emocija pri čemu možemo govoriti o sljedećim akterima u cirkulaciji emocija između djeteta i odraslih: 1. dijete je objekt naše ljubavi (u tom smislu i na djetinjstvo kao životno

razdoblje možemo gledati kao na objekt naše zaštite), 2. Drugi, najčešće Stranac koji je predeterminiran i (re)interpretiran može ugroziti dijete i on je objekt straha odrasloj osobi kojoj je dijete objekt ljubavi, 3. a ta je odrasla osoba ujedno i subjekt straha spram Stranca i subjekt ljubavi spram djeteta.

Dakle, djeca su objekt naše ljubavi logikom pozitivne povezanost, a Drugi koji mogu ugroziti objekt naše ljubavi postaju objektom naše negativne povezanost, odnosno, najčešće postaju objekti našega straha. Katkada se jasan objekt straha ne može raspoznati i onda ćemo govoriti o anksioznosti.

Figura stranca

Neugodne emocije prema objektu koji može potencijalno ugroziti dijete distribuiraju se na različite društvene skupine i imaginarnog Drugog, a rjeđe na konkretne osobe koje utjelovljuju prijetnju od „onečišćenja” djetetove biti i svrhe pa time i cijelog ontogenetskog procesa, čovječanstva kao takvoga. Ahmed će reći da se tijela koja su u opasnosti od onečišćenja mogu imaginirati kao čista jedino neprestanom ponavljajućom inscenacijom fantazije o narušavanju čistoće (Ahmed, 2004: 26). Podgrijavanjem fantazije o djetetovoj ugroženosti u vremenu u kojem su djeca sigurnija nego ikada, činimo ih slabijima i neotpornijima i to prije svega tako da ih udaljavamo od prosvjetiteljskih ideja solidarnosti, racionalnosti, slobode i povjerenja.

Ranjivost je dio definicije djeteta u suvremenosti (Lansdown, 1994: 35; Morrow i Richards, 1996; Christensen, 2000; Meyer, 2007: 89-90). Štoviše, stanje ranjivosti shvaćeno je kao intrinzično svojstvo djeteta, njegova identiteta i osobnosti. Ranjivost djeteta je relativno nov koncept kojim se operira intenzivno od 1980-ih godina na ovamo (Furedi, 2007). Kroz ideje o ranjivosti djeteta, osjećaj straha počinje se promatrati kao normalno stanje (ibid.). Drugim riječima, identitet ranjivosti naliče je autonomije straha (ibid.). Biti roditelj, znači strahovati. Biti u kontaktu s djetetom znači biti u zoni kontakta zastrašujućeg i zastrašenog.

Sveopći strah koji proizlazi iz razumijevanja djetetova identiteta kao ranjivog funkcionira ne tako da racionalno definira Drugoga koji ugrožava dijete, nego se stvaraju obrisi različitih figura Drugoga koje su sve gotovo jednako ugrožavajuće i one počinju predstavljati zajedničku prijetnju kojoj ne znamo lik pa samim time ne možemo osmisliti ni društveno odgovornu strategiju borbe. Prijetnje postaju gotovo svi ljudi koji nisu iz najužeg djetetova kruga. Čak se i roditelji zamišljaju kao prijetnja djetetu. Strahovi i anksioznosti roditelja od vlastitih postupaka i emocija sežu još u prenatalno razdoblje i danas je uvriježeno mišljenje da su prenatalni faktori kao što su majčin stres i razine hormona tijekom trudnoće kao i prve godine života (prekrivene fenome-

nom dječje amnezije⁴) važne za emocionalnu ravnotežu djeteta i buduće veze tijekom života (Pascal, Olsen i Jensen, 2014: 2). Spomenuta zabrinutost proteže se i u emocionalni svijet roditelja na način da se roditelji čak brinu i oko toga jesu li njihovi emocionalni odgovori dobri za njihovu djecu. Anksioznost majki se iz prenatalnog razdoblja nastavlja u prve sekunde djetetova života, a povezana je s mogućim neuspjehom povezivanja s djetetom što već tada može dijete, navodno, dovesti u cjeloživotni rizik (usp. Furedi, 2008: 48-53). Na taj način se roditeljima (posebno majkama) pripisuju, kako to Frank Furedi kaže, gotovo božanske moći koje ih paraliziraju (Furedi, 2008: 54 i dalje). S jedne je strane dijete konceptualizirano kao do te mjere ranjivo da nema otpornost ni mogućnost regeneracije ni od najmanje traume, a roditeljstvo se transformira u varijablu koja objašnjava svako odstupanje od zamišljenog idealnog procesa razvoja (Furedi, 2008: 55). Spomenuti roditeljski determinizam potiče roditeljsku kulturu straha i panike koja se prelijeva na sve aspekte brige za dijete.

Furedi smatra da je djetinjstvo danas dominantno shvaćeno kao toksično i opasno (Furedi, 2008: 12). Metafora toksičnosti koja prenosi ideju moralne zagađenosti djetinjstva, smatra Furedi, „rezonira s kulturnom imaginacijom koja interpretira svako iskustvo iz djetinjstva kao potencijalno destruktivno i opasno” (Furedi, 2008: 13). Taj se proces podgrijava, smatra autor, idejom da ni djeca ni roditelji nisu dorasli svojim životnim ulogama. Roditelji su u tom smislu, u kolektivnom imaginariju, posredstvom javnih politika brige o djeci prepoznati kao potencijalni uzrok svih poteškoća s kojima će se dijete susresti pa im je stoga neprestano potrebna profesionalna pomoć u brizi za djecu i njihovu odgoju (Furedi, 2008: 14-16). Uzrok tome je, smatra Furedi, slom solidarnosti među odraslima (Furedi, 2008: 29 i dalje), odnosno slom ideje da je *potrebno selo da odgoji dijete*. Drugim riječima, mahom se napušta ideja da se „socijalizacija djece oslanja na široku mrežu odgovornih odraslih” (Furedi, 2008: 29) te je figura odraslog člana šire zajednice svedena na potencijalni rizik za dijete. Horizonti očekivanja opasnosti za dijete koje je, složit će se mnogi, najranjiviji pripadnik zajednice, su danas takvi da u sebi sadrže besprizorno nasilje koje se vrši nad našim doživljajem stvarnosti i nad našom čovječnošću. U osobito teškoj situaciji se nalaze roditelji koji su u nekom nejasnom stanju bespomoćnosti u strahu od svakodnevice. Njihovi strahovi su također djelatni. Oni isto nešto čine.

Ahmed će reći da se strah „najavljuje kroz ontološku izjavu, izjavu koju sebstvo daje od sebe samome sebi, a glasi „Prestrašen sam., Takve izjave straha govore drugima da su oni „uzrok, našeg straha” (2014: 62). Na taj način upozorava se čak i one koji ne predstavljaju opasnost za dijete da su prepoznati kao oni koji mogu ugroziti objekt roditeljske ljubavi i objekt barem deklarativne privrženosti cijele

⁴ Više o dječjoj amneziji i pamćenju vidi Fivush i Schwarzmüller 1998; West i Bauer 1999.

zajednice. Taj se strah ne temelji samo na trenutnoj opasnosti, nego uključuje i anticipaciju ugroze u budućnost pa je čak i bezopasni Stranac svjestan da je smatran potencijalno opasnim za dijete. Da bi izbjegao da ga se označi kao objekta straha, Stranac nastoji izbjeći kontakt sa svakim nepoznatim djetetom. Tako djeca postaju izolirana od kontakata i interakcija s odraslima koji nemaju neku profesionalnu ili blisku obiteljsku ulogu. Na taj način, udaljšavanje od objekta straha (svakog Stranca koji potencijalno može ugroziti dijete), mi se približavamo djetetu kao objektu naše ljubavi, ali ga time udaljšavamo od kontakata i odnosa koji ga čine društvenim bićem koje također ima svoje objekte emocija u posve drugačijim relacijama i tenzijama.

Riječ je o mehanizmu koji dovodi do toga da se odrasli članovi šire zajednice više ne osjećaju pozvanima da brinu o djetetu koje je pred njima. Roditelji pri tome preuzimaju, ne samo tradicionalno shvaćenu roditeljsku ulogu, nego i ulogu svakog pojedinog odraslog člana zajednice koji je u nekom trenutku mogao umanjiti potencijalni rizik kojemu je dijete izloženo.

Figura Stranca koji pomaže zamijenjena je figurom Stranca koji je opasan i zazoran. Status Stranca koji pomaže zadržali su uglavnom samo profesionalci kojih je sve više i čiji se kontakti s djecom hiperprofesionaliziraju i propisuju te se njihove interakcije nadziru, a istovremeno oni nadziru roditelje jer su i oni, kako smo vidjeli, imaginirani kao potencijalni rizik za djecu. Ova petlja rizika, strahova i nadzora stvara toksičnu afektivnu atmosferu u kojoj djeca odrastaju i žive i nitko se ne usuđuje iskočiti iz te petlje jer smo svi ucijenjeni „moralnom retorikom djetinjstva” (Meyer, 2007) te praznim pojmovima kao što je primjerice „najbolji interes djeteta” i sl. koje ona producira i hrani.

Ograničavanje prostora

Emocije su djelatne i u smislu da usklađuju pojedince i kolektive. Usklađuju pojedina tijela s društvenim prostorom (Ahmed, 2004: 26 i dalje). Ahmed je primijetila da u nastojanju da izbjegnemo strah i njegove posljedice nastojimo zauzeti čim manje tjelesnog, ali i društvenog prostora (Ahmed, 2014: 69). U tom smislu, roditeljski strahovi koji se tiču ugrožavanja objekta njihove ljubavi, čine to da roditelji djecu smještaju u čim manje društvenog, kulturnog, simboličkog i emotivnog prostora tako da se smanjuje njihova svakodnevna fizička i emocionalna mobilnost, umanjuje kompetentnost koju smatraju rizičnom. Praktično je to vidljivo u praksama gradnje sigurnih igrališta sa empirijski kalkuliranim minimalnim rizikom, sklanjanjem djece od pogleda drugih i kontakta s njima, ograničavanjem samostalnog kretanja u njihovu životnom, društvenom, afektivnom i kulturnom prostoru. Roditelji i odrasli općenito

sužavaju fizički prostor djeteta tako da mu omogućuju kretanje u kontekstima koji su procijenjeni kao sigurni. Za fokus ovoga rada možda najvažnije je to da objekte ljubavi, djecu, nadziremo i tako da im ograničavamo društvenu priliku da nauče kako osjećati propisujući koji su (emocionalni) sadržaji „prikladni za dijete” te tako što nastojimo nadzirati djetetove emocije i emocionalna stanja te ih time zaštititi od samih emocija. Na taj način, neugodne emocije i same postaju objektom straha odraslih jer su one konceptualizirane kao prijeteće i mogu se imaginirati kao opasan Drugi, kao oblik invazije u ranjivi prostor djetinjstva.

Međutim, nije samo riječ o tome da se dječja tijela skupljaju i smještaju u sigurne i kontrolirabilne fizičke i afektivne krajolike, već se istovremeno događa njihova ekspanzija u onim prostorima i kontekstima koje smatramo sigurnima. Posljedica toga je stvaranje sigurnog, ali nestvarnog afektivnog prostora u kojima ne vladaju pravila ekonomije afekata koja je imanentna društvu izvan tog prostora. Još je Philippe Ariès, autor kojeg smatramo pionikom povijesti djetinjstva, u članku objavljenom 1948. godine⁵, dakle više od desetljeća prije glasovite knjige *Dijete i obiteljski život za Staroga poretka* poznatijoj u prijevodu kao *Stoljeća djetinjstva* (1962 [1960]) primijetio da je dijete još u 19. stoljeću postalo, kako piše, „pravim tiraninom” nakon što je u 17. bilo ignorirano, a u 18. otkriveno (Ariès prema Hameršak, 2004: 1065). Tu ideju treba shvatiti prije svega upravo kao posljedicu ekspanzije djeteta u fizički, društveni, simbolički i narativni prostor u sigurnijim i nadziranim uvjetima koji nisu kompatibilni uvjetima izvan tog prostora. Taj nov, siguran prostor supstitut je stvarnom društvenom prostoru u kojem vlada pedocentrizam.

U dosadašnjoj raspravi najvažnije su dvije stvari. Jedna je da se negativna povezanost s objektom straha od kojeg želimo zaštititi dijete kao neprikosnoveni objekt naše ljubavi, neprestano i istodobno redefinira kao pozitivna povezanost s objektom naše ljubavi, odnosno djetetom (Ahmed, 2004: 26).⁶ Druga važna stvar je da neugodne emocije djeteta kao što je primjerice strah, mogu funkcionirati kao naš objekt straha. Bojimo se, primjerice da će i najmanji strah koji dijete doživi negativno utjecati na njegovu emocionalnu stabilnost i da će svaka jača emocija narušiti emocionalnu homeostazu djeteta koju nastojimo održati jer je ona, smatramo, najsigurniji način da proces ontogeneze privedemo uspješno svome konačnom cilju. Zbog toga nastojimo kontrolirati djetetov emocionalni život.

⁵ Kako navodi Marijana Hameršak (2004: 1065), riječ je o tekstu “L’enfant dans la famille” (Dijete u obitelji) koje je 1948. objavio u knjizi *Histoire des populations françaises et de leurs attitudes devant la vie depuis le XVIIIe siècle* (Povijest francuskog stanovništva i njegovih svjetonazora prije 18. stoljeća).

⁶ „Strast tih negativnih povezanosti s drugima je istovremeno redefinirana kao pozitivna povezanost s zamišljenim subjektima okupljenima velikim slovom označitelja” (Ahmed, 2004: 26).

Kolektivna anksioznost kao društveno „ljepilo” i čimbenik dezintegracije

Možda paradoksalno, ali strah i anksioznost su, možda više od bilo kojih drugih emocija, metaforički rečeno, društveno ljepilo i osim svojih razornih karakteristika za zajednicu, djeluju mobilizirajuće, ali i utješno. Strahovi i anksioznosti koje se tiču djece na neki su način utješni i funkcioniraju kao sredstvo interpersonalnog povezivanja onih koji su zabrinuti zbog nekog aspekta djetetova života.⁷ Strahovi koje imamo u vezi djece usklađuju tijela s kolektivom na način da pojedinci zajednički imaginiraju Drugoga koji ugrožava objekt njihove ljubavi. Istovremeno štite i sebe da ne postanu objekt straha, imaginarni Drugi koji može ugroziti dijete. Propitivanje normi afektivnih zajednica koje strahuju mogu često rezultirati ostracizmom (Williams, 2001), odstranjenjem iz afektivne zajednice odraslih kojima je dijete zajednički objekt ljubavi, koji neprestani rizik u kojem se dijete nalazi koriste kao sredstvo homogenizacije i posredno utjehe. Zato kritika „kulture straha” usmjerene na dijete nije ugodan intelektualni prostor jer je često kritici suprotstavljena argumentacija koja izvire iz moralne retorike djetinjstva (Meyer, 2007; Marković, 2008) koja ne dopušta ili barem suprimira raspravu, a koja anksiozni pedocentrizam paranoidnog tipa ima u svojem misaonom središtu.

I bez kritičke oštrice, odrasli koji imaju privatne i profesionalne kontakte s djecom često uranjaju u anksiozno polje. Premda ne možemo jednoznačno i bez ostatka govoriti o kolektivnoj anksioznosti, neki autori smatraju da ona nije striktno individualna stvar, posebno ako se tiče velikih prijetnji i anticipacije katastrofa za zajednicu (Gaus, 2003: 48). Ogromna simbolička i emotivna važnost djeteta i djetinjstva u suvremenosti čini ih tom logikom i uzrokom nekog tipa kolektivne anksioznosti. Renata Salecl ipak upozorava da anksioznost proizlazi iz promijenjene percepcije koju pojedinac ima o sebi, ali, isto tako dodaje, i iz njegova položaja u društvu kao cjelini (2004: 3). Anksioznost roditelja je u analitičkom smislu polazna točka koja može objasniti spiralu anksioznosti koja na koncu zaokuplja afektivnu atmosferu u kojoj djeca odrastaju. Roditelji su anksiozni po pitanju podizanja svojega potomstva i to ne zato što su roditelji, nego zato što su njihova unutarnja previranja i dileme u tijesnoj vezi s društvenim očekivanjima (Salecl, 2004: 3). Društvena očekivanja nisu nigdje „zapisana”, nego su imaginirana, a roditeljima je pripao teret koji je nekada s njima nosila šira zajednica koja se u suvremenosti praktički izuzima iz brige za dijete. U tom smislu, anksioznost koja je potaknuta brigom za dijete nema svoj prepoznatljiv objekt nego je povezana s

⁷ Roditelji se okupljaju po grupama na društvenim mrežama, na forumima, u udrugama građana i sl.

poljem nesvjesnog i zbog toga ju je teško kognitivno spoznati i bihevioralno neutralizirati (Salecl, 2004: 17-18). Strah je u tom smislu, također, često povezan s kolektivima i to na način da subjekti straha, u našem slučaju odrasli, objekt straha (djecu) uvijek interpretiraju u skladu ne samo s vlastitom psihološkim i tjelesnim reakcijama, već i u pregovaranju s poželjnim društvenim i kulturnim obrascima, grupnom dinamikom.

Afektivna atmosfera u kojoj djeca rastu je, dakle, natopljena neugodnim emocijama koje se tiču cijele zajednice. Iako koncept afektivne atmosfere dolazi inicijalno iz područja kulturnu geografije (Anderson, 2009), on je u ovom kontekstu koristan jer otvara prostor za artikulaciju niza suprotnosti koje su u stalnoj tenziji: „prisutnosti i odsutnosti, materijalnosti i idejnosti, definiranosti i neodređenosti, pojedinačnosti i općenitosti” (ibid.: 77). Neugodne emocije povezane s roditeljstvom i statusom djeteta i djetinjstva oblikuju se, definiraju, perpetuiraju i komuniciraju upravo u toj tenziji. Opasnost se pritom imaginira kao trajna premda je djetetov život uglavnom smješten u prostore i kontekste koje ne bismo trebali smatrati opasnim.

Dinamika je to u kojoj se neprestano izmjenjuju emocije straha i anksioznosti, odnosno periodično se ocrta objekt koji je opasan pa anksioznost prelazi u strah koji zahtjeva ne samo idejnu, nego i vrlo konkretnu akciju zaštite. Strahovi i anksioznosti su na taj način distribuirani i na „naše”, pojedinačno dijete i na djetinjstvo kao trajnu kategoriju. I strah i anksioznost nas potiču da nekako reagiramo na opasnost od gubitka djeteta kao objekta ili djetetova djetinjstva kao mjesta na kojem je to dijete u fizičkom, emocionalnom i kognitivnom smislu sigurno. U tom smislu ni strah ni anksioznost odraslih nisu nužno paralizirajući. Oni potiču društvenu promjenu, samo je pitanje koliko je ta društvena promjena dobra, konstruktivna i plodonosna za sve aktere koji sudjeluju u procesu ontogeneze. Strah nas momentalno potiče na akciju, a „snaga anksioznosti je u tome da ona stvara stanje pripravnosti, tako da bi subjekt mogao biti manje paraliziran i iznenađen događajima koji bi mogli radikalno razbiti njegovu ili njezinu fantaziju [o konzistenciji, stabilnosti i sigurnosti] i tako prouzročiti slom subjekta ili pojavu traume” (i djetetu i odrasloj osobi) (Salecl, 2004: 47). Anksioznost vezana uz podizanje djece usko je povezana s projekcijama u budućnost nastavno na ideju da djeca ne *bivaju* nego *postaju* (Prout, 2005: 59 i dalje). U kontekstu rastuće individualnosti i rastakanja zajednica, budućnost se danas imaginira kao bespoštedna i kompetitivna te je imaginacija buduće odrasle osobe u njoj neugodna. Zbog toga ulažemo dodatne napore u to da dijete u sadašnjosti učinimo kompetentnim na temelju spomenutih imaginacija budućnosti. No, ne smijemo zaboraviti da, istovremeno, dijete izuzimamo iz cjelovite emocionalne socijalizacije, štiteći ga

u sadašnjosti od neugodnih emocija, osobito od straha i anksioznosti, a sve to u afektivnoj atmosferi kolektivne anksioznosti i straha.⁸

Naracije anksioznosti i straha: Mikroperspektiva

Do sada je rasprava bila usmjerena na makroperspektivu, odnosno na mehanizme koji stvaraju i održavaju „kulturu straha” usmjerenu na dijete. U nastavku ću pokušati pokazati što iz folklorističke perspektive, koja je inherentno i interdisciplinarna, možemo doznati o samim tekstovima (uglavnom usmenim, ali i pisanim) koji oblikuju afektivnu atmosferu u kojoj djeca žive. Folkloristika je znanstvena disciplina koja se bavi usmenom tradicijom koju shvaćamo vrlo široko, kao set normi i pravila s kojima smo i u koja smo socijalizirani te se njima, najčešće nesvjesno, ravnamo kada uobličujemo priču o nekom iskustvu. U tom smislu, svako naše pripovijedanje dijelom je usmene tradicije naše zajednice. Pojedini žanrovi na različite načine kodiraju strah bilo da su tradicijski u užem smislu kao što su bajka i predaja ili da su tradicijski u širem smislu kao što je žanr koji zovemo pričanja o životu koji podrazumijeva široku mrežu pričanja o posredovanim i neposredovanim iskustvima (Bošković-Stulli, 1984).

Pričanja o životu i „strašna iskustva”

Pričanja o životu čine mrežu svakodnevnog pripovijedanja o sebi i drugima, o prošlim iskustvima koja povezujemo sa sadašnjim, prošlim i budućim iskustvima. Priče su to koje stvaramo i živimo. Dijete od svoga rođenja živi u narativnom okružju gdje ljudi pripovijedaju svoja i tuđa prošla iskustva. Na taj se način narativno, žanrovski, mnemonijski, kognitivno i emotivno socijaliziramo (Miller i Byhouwer Moore, 1989; Miller, 1994: 164). Priče su to u kojima se svakodnevno oblikuju, rastaču, (re)interpretiraju i razrješavaju naši osobni kao i strahovi zajednice. Narativno okružje u kojem djeca odrastaju moćan je i temeljni socijalizacijski faktor i ono je podložno povijesnim, kulturnim i društvenim promjenama. Iskustveno možemo potvrditi da

⁸ Roditelji, osobito majke, u današnjoj kulturi takozvanog „paranoičnog roditeljstva,, posebno su skloni stalnoj tjeskobi zbog svoje nove simboličke uloge te pate i zbog krivnje da ne čine sve „ispravno,, u pogledu odgoja svoje djece (Salecl, 2004: 96). Suvremeno je majčinstvo, između ostalog, osobito u početku, stanje izolacije i usamljenosti u kojem je majka u potpunosti predana djetetu često bez podrške zajednice koja je u mnogim tradicijskim društvima bila glavna os brige za dijete. Ne samo da je majka u izolaciji, nego još i svaka spoznaja o usamljenosti tijekom posebno ranoga majčinstva, stvara osjećaj tjeskobe da nije dovoljno ni praktično ni simbolički dobra u ulozi majke.

se narativno okružje u samo zadnjih stotinjak godina promijenilo na svim razinama. Primjerice, danas su djeca puno više uključena u njega, ali su im narativi kojima oblikujemo neugodne emocije manje dostupni. Također, priče koje imaju funkciju usmenosti za djecu su sve manje strašne. Primjerice, naši su preci smatrali da je zastrašivanje djece učinkovito i poželjan način discipliniranja, dok je danas zastrašivanje djece pričom, s pedagoškog i psihološkog aspekta, neprihvatljivo.

Da bi se istražila „divljina” usmene tradicije, mnoštvo priča koje stvaramo i živimo, potrebno je izgraditi nekakav model po kojem bismo građu klasificirali i interpretirali. Etnografija govorenja ili etnografija komunikacije (Hymes, 1964) nudi okvir za interdisciplinarno istraživanje komunikacije, odnosno pojedinog komunikacijskog čina kao događaja i procesa, odnosno njegovim širim kontekstom uvjetovanu uporabu. Etnografija komunikacije koju možemo razumjeti kao metodu folkloristike⁹, zahtjeva i neki tip modela koji bi omogućio uvid u svakodnevno narativno posredovanje emocija, tu veliku količinu svakodnevnog pripovijedanja. Dell Hymes, idejni začetnik etnografije govorenja/komunikacije smatra da govorenje treba promatrati kao da posjeduje ustrojstvo načina govorenja te bi prema tome govorenje trebalo promatrati kao manifestacije repertoara govornih činova i žanrova pojedine zajednice (Hymes, 1971: 50). U tom kontekstu, možemo promisliti o tome kako se strahovi vezani za djecu govorno/narativno/žanrovski prezentiraju, odnosno, oblikuju.

Strahovi, kao što smo vidjeli, ocrtavaju dijete kao objekt naše ljubavi i oni nisu odraz samo ugrožavajućih, realnih prošlih i sadašnjih događaja, već mogu biti i hipotetički, budući, koje anticipiramo. Takva se iskustva posreduju ili u izravnoj komunikaciji ili putem medija. Anticipirati nešto loše što se može dogoditi možemo i bez iskustva na koje se referirano, odnosno tzv. „ne-iskustvom”.

Anna Wierzbicka (1999) postavila je okvir za lingvističko istraživanje emocija u različitim jezicima i kulturama tzv. kognitivnih scenarija. Njezin nam model može poslužiti kao predložak za cjelovitiju etnografiju komunikacije strahova zajednice koji se tiču različitih aspekata djetetova života. U njezinoj klasifikaciji kognitivnih scenarija za razmišljanje o neugodnim emocijama koji se odnose na dijete kao objekt naše ljubavi, osobito su važna tri (1999: 60-122): 1. „nešto se loše dogodilo” i 2. „loše stvari se mogu dogoditi”, ali i 3. „ne želim da se događaju ovakve stvari”. Njezine nas teorijske postavke upućuju na cjelovitiji uvid u kognitivnu, ali posredno i narativnu osnovu afektivne atmosfere u kojoj djeca odrastaju. Njezin nam model pokazuje da tu atmosferu ne čine samo anksioznost i strah (ali i ljubav prema objektu), nego i druge neugodne emocije kao što su tuga, žalost, žalovanje, očaj, mržnja, ljutnja, bijes, ogor-

⁹ Etnografija komunikacije često se smatra i dijelom lingvističke antropologije (Bauman i Sherzer 1996: xxi). Više o etnografiji komunikacije vidi Marković 2012: 216 i dalje.

čenost, šokiranost, zaprepaštenost i dr.

Fantazija o „sretnom djetetu” ne podrazumijeva da dijete bude izloženo emocijama koje se povezuju sa spomenutim scenarijima, ali su zato ti scenariji kognitivna podloga za naše emocije, emocije odraslih, onih koji brinu. O svemu spomenutom mi svakodnevno pripovijedamo bilo tako da prepričavamo neki „strašan” doživljaj iz vlastitoga života, ili da prepričavamo neki medijski posredovani događaj, da pričamo o svojim „strašnim” iskustvima.

Kognitivni scenarij „loše stvari se mogu dogoditi” (1999: 72 i dalje) uključuje koncepte straha, prestrašenosti, strepnje, panike, terora, anksioznosti, strahovanja, brige i zabrinutosti. Međutim, svakodnevno pripovijedanje zasićeno je također i pričama prema scenariju „nešto loše se dogodilo” i to tako da prepričavamo svoje ili tuđe „strašno iskustvo”. Prema Wierzbickoj taj prošli događaj povezan je s drugim neugodnim emocijama koje su pritom utkane u naše svakodnevne, često osobne pripovijesti kao što su tuga, žalost, žalovanje, očaj (1999: 60 i dalje). Posebna vrsta medijski posredovanih događaja koji snažno oblikuju „kulturu straha” javljaju se u formi priče o tome kako se nekom, nama nepoznatom djetetu nešto loše i tragično dogodilo, posebno ako je riječ o nasilju i zanemarivanju. Za te je priče važno što one postaju dostupne za javno žaljenje i žalovanje za gubitkom „nečijeg djeteta” ili djetinjstva te postaju predloškom za širu identifikaciju. Takav gubitak pokreće kompleksnu politiku javnoga žalovanja za žrtvom koju smatramo vrijednom žalovanja jer se gubitak tiče cijele afektivne zajednice i to, paradoksalno, iste one koja je do tada samu sebe isključivala iz brige za dijete kompleksnom igrom udaljavanja objekta ljubavi i prijatnje i straha. Tek aktiviranjem politike žalovanja, zajednica prihvaća odgovornost (ili barem dio nje) za tragično stradalo dijete. Žalovanje u tom kontekstu ima političko značenje. Judith Butler smatra da „žalost generira osjećaj za političku zajednicu jednog kompleksnijeg reda, ponajprije time što u prvi plan postavlja odnose koje podrazumijevaju teoretiziranje o našoj temeljnoj ovisnosti i etičkoj suodgovornosti” (Butler, 2007: 70-71).

Preduvjet dostupnosti dječje žrtve javnome žalovanju je njezino simboličko i emocionalno „pripadanje” upravo toj afektivnoj zajednici ili bar mogućnost empatične identifikacije s njom. Politika žalovanja je ipak, reći će Butler, ograničena žrtvinom „blizinom” afektivnoj zajednici. Primjerice, potresti će nas smrt uslijed zanemarivanja djeteta unutar naše zamišljene zajednice, ali će jedan dio nas aktivirati mehanizme blokade empatije prema utopljenom djetetu u Mediteranu za koje su politike koje podržavamo ili ih barem jasno ne osuđujemo direktno odgovorne. Takvi događaji uznemiruju kognitivni spokoj zajednice i aktivira se treći spomenuti kognitivni scenarij kojim pristupamo djetetu, a on glasi „ne želim da se događaju ovakve stvari” (Wierzbicka, 1999: 87 i dalje). Taj je scenarij povezan s konceptima kao što su ljutnja, ogorčenost, šokiranost, zaprepaštenost i dr. (ibid.: 87) i taj nas scenarij također potiče

na akciju koja uključuje dodatnu zaštitu te on potpiruje strahovanje i zabrinutost.

Upravo prema ovome lingvističkom modelu koji počinje od kognitivnih scenarija možemo istraživati svakodnevne naracije koje podržavaju tzv. „kulturu straha”. Istraživanje svakodnevne i medijske komunikacije prema spomenutom modelu ekstrahira svakodnevne strahove koji se kapilarno šire u dominantnoj „kulturi straha” usmjerenoj na djecu. Emocije, kao što vidimo, nisu samo unutarnje senzacije ili mentalni entiteti, već su one vidljive i u našem ponašanju i akcijama, u pripovijestima o našem osobnom iskustvu. U tom smislu, folkloristika ima alate kojima može istražiti „narativnu plodnost”¹⁰ neugodnih emocija, njihovo kodiranje u različitim žanrovima i potencijal njihova prenošenja u zajednicama koje komuniciraju u direktnom kontaktu, ali i putem medija. Potencijal folkloristike u istraživanju emocija u svakodnevnom pripovijedanju odraslih pripadnika zajednice u odnosu na dijete ne iscrpljuje se samo na razini tradicijskih žanrova u širem smislu (u primjerice žanru pričanja o životu).

Tradicijski žanrovi u užem smislu: kodiranje straha i strah od straha

Folkloristika je do 70-ih i 80-ih godina XX. stoljeća bila usmjerena na prikupljanje i istraživanje uglavnom tradicijskih žanrova u užem smislu, a oni su i danas u njezinu, iako ne isključivu, fokusu. Bajke, a osobito predaje, rezervoari su strahova zajednice. Strah je u bajci i predaji različito kodiran i narativiziran. Povijesna promjenjivost žanrova i odnosa prema njihovoj prikladnosti za dijete zrcali i promjene odnosa prema djetetu i njegovim emocijama kao i emocijama usmjerenima na dijete.¹¹

Briga za djetetove emocije i njihov nadzor ima dugu povijest koja počinje krajem 18. stoljeća, no tek je 19., a osobito 20. stoljeće ono u kojem je interes za djetetove emocije povećan, usustavljivan te postepeno institucionaliziran i to u smislu promišljanja, razumijevanja, istraživanja, ali i oblikovanja, reguliranja, usmjeravanja, kultiviranja i tretiranja dječjih emocija (usp. Pascal, Olsen i Jensen, 2014: 2). S vremenom, posredstvom promjena koje je društvo u cjelini prolazilo, ali i posredstvom institucija, literature, televizije i masovnih medija dijete je postalo „objekt emocionalnog treniniga i optimizacije te istodobno subjekt emocionalnog samorazvoja” (ibid.).

Uspostavljanjem i etabliranjem disciplina primarno usmjerenih na dijete i emocije uspostavlja se sistem kultiviranja, optimiziranja emocija i brige o njima tijekom procesa socijalizacije i habitualizacije djece (ibid.), a taj je sistem, dakako, povijesno promjenjiv, snažno ideološki oblikovan i upravljani, gotovo nikada od samog djeteta.

¹⁰ Za koncept „narativna plodnost” u drugačijem, ali primjenjivom kontekstu vidi Rudan 2016.

¹¹ Za prvi rad u Hrvatskoj koji se bavio strahom i djecom iz suvremene folklorističke, kulturnoantropološke perspektive vidi Rudan 2012.

„Tijekom devetnaestog i dvadesetog stoljeća djeca i njihovo obrazovanje postali su jedno od središnjih područja unutar kojih su društva pokušavala razumjeti i oblikovati vlastiti emocionalni repertoar” (ibid.). Taj je emocionalni repertoar katkada u neskladu s tradicijom oblikovanim repertoarom.

Suvremena folkloristička istraživanja su usmjerena ne samo na emocionalne režime (one odozgo) koji su se mijenjali zajedno s usmenom tradicijom (Hameršak, 2011) i koji su u suodnosu s njom (tako da ju afirmiraju, mijenjaju ili potiru), nego su usmjerena i na načine kodiranja straha u pojedinim usmenim pripovjednim žanrovima (Rudan, 2018). Folkloristkinja Evelina Rudan (2018) postavila je okvir za istraživanje kodiranja straha u usmenim proznim žanrovima, prije svega tradicijskima (posebno bajka i predaja). Spomenuti okvir pretpostavlja fokus na pitanja kao što su: na koji način pojedini žanrovi kodiraju strah i to „na tematsko-motivskoj, stilskoj i kompozicijskoj razini”, zatim, na koji način konteksti i strategije izvedbe koje uključuju sve sudionike interakcije „upisuju ili otpisuju” strah (ibid.: 141). Taj okvir uključuje i pitanja funkcije određene priče u „konkretnoj kazivačkoj situaciji i određenom narativnom nizu” (ibid.: 142) te pitanje funkcije žanrova „u zajednici, društvu, kulturi” u prošlosti i sadašnjosti, „te što njihovo narativno ‘preživljavanje’ ili ‘umiranje’ govori o istoj kulturi” (ibid.: 142).

Proces (pre)oblikovanja emocionalnog repertoara zajednice nadzorom nad usmenom tradicijom može se vrlo jasno promatrati iz folklorističke perspektive uvidom u promjene odnosa obrazovnih institucija spram nekih tradicijskih žanrova. U središtu tog procesa je dijalektički odnos između tzv. visoke i niske kulture¹², u kojoj ona visoka, posredstvom obrazovnih ali i drugih institucija nastoji kontrolirati i podređivati, kultivirati i usmjeravati poželjne načine mišljenja i osjećanja. Dugim riječima, visoka kultura uspostavlja i održava afektivne i emocionalne režime pa time i dominantne i poželjne ideologije. No, njezin je vernakularni suparnik žilav.

Antonio Gramsci davnih je 1920-ih i 1930-ih godina upozorio da se folklor ne može poučavati unutar sustava obrazovanja jer je on u suprotnosti s eksplicitnim i implicitnim koncepcijama iz kojih folklor nastaje (Gramsci, 2010: 63). Nadalje, emocionalni režimi u oba polja (državnom i vernakularnom) katkada su nekompatibilni i zbog toga su djeca dionici dviju katkada različito emocionalno ustrojenih zajednica koje operiraju različitim „obrascima oblikovanja emocija”¹³ (Vallgård, Alexander i Olsen, 2015: 22) pri čemu se gotovo nesvjesno podvrgavaju i prilagođavaju različitim „emo-

¹² Još od pojave etnologije kao discipline, Antun Radić govorio je o kulturi srca i kulturi uma, odnosno o dvjema kulturama, narodnoj i gospodskoj (Čapo Žmegač, 1997). Slično, u povijesti discipline govori se o maloj i velikoj tradiciji odnosno dvije struje misli i akcije, koje se međusobno razlikuju ali se i stalno isprepleću (Redfield, 1989), kulturi nadređenih i podređenih grupa (Gramsci, 2010) i sl.

¹³ engl. *emotional formation patterns*

cionalno oblikovanim procesima”¹⁴ (ibid.). Zbog toga, usmena tradicija djece katkada ne nailazi na svesrdno odobravanje učitelja i nastavnika. Tijekom terenskog istraživanja prije desetak godina u osnovnim školama zabilježila sam dječja svjedočanstva o niz situacija suživota, podvrgavanja i prilagođavanja dječjeg repertoara narativnog zastrašivanja i „oficijelnih” i poželjnih emocionalnih režima koji kritiziraju, osuđuju i suprimiraju pojedine usmene žanrove, konkretnije predaje i vernakularne prakse proizvodnje znanja i iskustva onostranoga. Područje je to mišljenja i osjećanja koje u ljudima izaziva najviše straha, straha od smrti, straha od konačnosti. Mnogi osnovnoškolci generacijama prakticiraju različite načine komuniciranja s onostranim i na taj način, u sigurnom okruženju prakticiraju suočavanje sa strahovima, ali i „vježbanju” emocije. Konkretno, u jednoj se zagrebačkoj školi proširila priča o Bloody Mary (Dundes 1998; Summers, 2000; Armitage, 2006), žanrovski oblikovana kao predaja. Priča je izazvala snažne emocionalne reakcije kod učenika (uzbuđenost, uznemirenost, strah, znatiželju, anksioznost, zbunjenost). Na to su reagirale učiteljice i stručne službe škole. Dijete koje je „izvor” priče bilo je verbalno sankcionirano, a stručno je osoblje škole uložilo napore da predaju diskvalificira i ponudi učenicima racionalnost kao ključ za „čitanje” same priče bez svijesti o tome da je riječ o žanru koji je nemoguće zatrti i koji će učenike, nespremlne da žanr razumiju, pratiti kroz čitav život.¹⁵ Ovaj primjer, kao i brojni slični, pokazuje kako obrazovni sustav propušta jedinstvenu priliku poučavanja učenika o samome žanru predaje, njegovim učincima na pojedinca i zajednicu, njegovim funkcijama. Propušta se, također, jedinstvena prilika poučavanja o odavno uočenoj potrebi „običnih ljudi” za užitkom slušanja i perpetuiranja „jezivih priča,, (u žanrovima koji predmnijevaju dovoljnu dozu fikcionalnosti koja reducira preplavljujući strah i čini ga podnošljivim), za interpretacijama izvan granica istine i laži, vjerovanja i nevjerovanja, opipljivog i znanstveno ovjerenog realiteta i realiteta koji oblikuje vernakularni dijapazon mogućeg i nemogućeg. Također, propušta se jedinstvena prilika za dijalog između „vernakularnog straha” i odozgo nametnutih regulatornih mehanizama kontrole djetetovih emocija te odozgo proizvođenih strahova koji u jednakoj mjeri sudjeluju u narativnoj, kognitivnoj i emocionalnoj socijalizaciji svakog djeteta.

U trenutnoj konstelaciji „snaga” različitih, a katkada i suparničkih emocionalnih režima, čini se da se usmena tradicija ne može izravno kritički propitivati i poučavati unutar ideološkog državnog aparata kakav je škola budući da su djeca istovremeno oni

¹⁴ engl. *emotional formation processes*

¹⁵ Pandemija koronavirusa pokazala je kako teorije zavjera (koje su suvremeni oblik predaje) mogu upravljati ljudskim zajednicama i na njih štetno djelovati te je pokazala koliko je žanr postojan i prilagodljiv novim kontekstima i novim medijima.

koje se obrazuje i odgaja unutar koncepcija koje se smatraju superiornima u odnosu na folklorne pojave (usmenu tradiciju) te su djeca ona koji su stvaratelji, nositelji i prenositelji usmenih žanrova pa tako i onih koji proizvode, tematiziraju, rastaču i razrješavaju strahove te koji poticanjem ili reduciranjem straha reguliraju ponašanje i proizvode afektivne atmosfere svakodnevice. Strah pritom može imati razne učinke, i one traumatizirajuće, ali i one koji donose užitek, potiču samoregulaciju emocija, a koji su od iznimne važnosti za djetetov emocionalni razvoj jer omogućuju siguran susret sa strahom.

Dva po mnogo čemu usporediva žanra koji su se kroz desetljeća definirali u odnosu jedan na drugoga, bajka i predaja, imaju danas posve različit status kada je riječ o prihvatljivosti straha koji kodiraju. Svaki od njih, u tom smislu, ima specifičnu povijest. Bajka se, unatoč plašiteljskim elementima i „strašnim” likovima te nakon desetljeća „čišćenja” nepoželjnih, pedagoški i ideološki prijepornih elemenata usmenog repertoara, nakon podvrgavanja nizu kritika i „podjetinjenju”, na koncu ipak „prilagodila” dominantnom emocionalnom režimu koji „propisuje” pedagoški i razvojnopsihološki standardi koji su se mijenjali zajedno s predodžbama o djetinjstvu te je danas nezaobilazan žanr za djecu. Taj je put kod nas iscrpno pokazala Marijana Hameršak u knjizi *Pričalice: O povijesti djetinjstva i bajke* (2011).

Spomenuti je proces bio moguć i zbog toga što je bajci strah manje inherentan nego predaji jer bajka ima relativno stalniju i stabilniju kompoziciju od predaje (Rudan 2018: 141) što omogućuje stabilna očekivanja od žanra u kojem su ipak svi na koncu „živjeli sretno do kraja života”, unatoč proživljenim strahovima, neugodnim ili strašnim iskustvima i nedaćama zahvaljujući junaku koji se u početku nije isticao svojom neustrašivošću i koji je bio potpomognut čarobnim sredstvima (ibid.: 146) čija se vjerodostojnost ne dovodi u pitanje s obzirom na to da ih se nedvojbeno smješta u prostor fikcije¹⁶. U tom smislu je bajka, iz perspektive dominantnih emocionalnih režima usmjerenih na kontrolu i zaštitu djetetovog emocionalnog habitusa postala dobar poligon prije za relativno sigurno, kontrolirano *iskušavanje* (engl. *trying*), ili čak samo promatranje emocija, nego koherentno *činjenje emocija* (engl. *doing emotion*) (Pascal, Olsen i Jensen, 2014: 8) kakvo potiče predaja koja operira s dozom istinitog što suprotstavlja sumnji u istinitost pripovijedanog. Danas bajka ima gotovo istu funkciju kao književnost za djecu u smislu uspostavljanja i održavanja emocionalnih režima i procesa emocionalne socijalizacije.

¹⁶ Evelina Rudan primjećuje, nadovezujući se na zapažanja Lutz Röhrichta da se strah kodiran u bajkama amortizira „čvrstim formulnim počecima i završecima, odabirom junaka (najslabijeg koji se pokazuje najjačim), svladavanjem svih prepreka na putu (koliko god strašne bile), čudesnim pomoćnicima i sredstvima (koji se ne problematiziraju), kompozicijskom stabilnošću, gradacijskom ponovljivošću epizoda i sretnim završetkom, na strah odgovara – neustrašivošću i vedrom hrabrošću pojedinca na svom razvojnem putu” (2018: 146).

Umjesto zaključka

U javnom diskursu i akademskim raspravama dijete je najčešće konceptualizirano kao krhki entitet koji treba neprestanu tjelesnu, kognitivnu i emocionalnu zaštitu. Osim uvijek suspetknog Drugog koji se ocrta kao objekt straha koji može ugroziti dijete kao objekt naše ljubavi, neugodne emocije djeteta su također objektom straha odraslih jer one su konceptualizirane kao primarno destabilizirajuće, rizične i ugrožavajuće. Definiranje djeteta kao krhkog entiteta probija svoj predviđeni simbolički i semiotički okvir tek povremeno kada se govori o kapacitetu djeteta da djeluje, kada ga se povremeno promatra kao djelatni društveni faktor. Svaka druga debata onemogućena je vrlo moćnom moralnom retorikom djetinjstva, koja propitivanje krhkosti djeteta, ne može konceptualizirati barem etički neutralno. Iskorakom iz tradicijski ustrojenih zajednica u proces ustanovljavanja neoliberalnih zajednica kompetitivnih pojedinaca, stubokom se mijenja iskustvo odrastanja i roditeljstva pri čemu su rizik i posljedično strah konstanta ontogeneze.

Ovaj je tekst tek pokušaj panoramskog pregleda poveznica koncepata straha i djetinjstva od makroperspektive do mogućnosti koje folkloristika nudi za uvide u same tekstove u kojima se strah kodira i kojima se komunicira, proživljava i „vježba”. Pregled je doista samo panoramski, a problematika slojevita. Svaki je spomenuti aspekt složen i zahtijeva nove povijesne, psihološke, kulturološke, društvene i druge uvide kojima bi konačan cilj bio pridonijeti nekoj sustavnoj kulturnoj kritici pa potom i društvenoj promjeni koja bi nas izvela iz „kulture straha” kojom danas primarno konceptualiziramo djetinjstvo i koja oblikuje afektivnu atmosferu u kojoj djeca odrastaju, a koja, osobno vjerujem, ide na štetu djece i svih uključenih u procese ontogeneze.

POPIS LITERATURE

- AHMED, S. (2004). Collective Feelings: Or, the Impressions Left by Others'. *Theory Culture Society* 21 (2), 25–42.
- AHMED, S. (2014). *The Cultural Politics of Emotion*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- ANDERSON, B. (2009). Affective atmospheres. *Emotion, Space and Society* 2 (2), 77–81.
- ARIÈS, P. (1962). *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*. New York: Alfred A. Knopf.
- ARMITAGE, M. (2006). All About Mary: Children's use of the toilet ghost story as a mechanism for dealing with fear, but fear of what? *Contemporary Legend* 9, 1–27.
- BAUMAN, R. i JOEL S. (1996). Introduction to second edition. U: R. Bauman i J. Sherzer (ur.). *Explorations in the Ethnography of Speaking*. (ix-xxvii). New York: Cambridge University Press.
- BOŠKOVIĆ-STULLI, M. (1984). Pričanja o životu. (Iz problematike suvremenih usmenoknjiževnih vrsta). U: *Usmeno pjesništvo u obzorju književnosti*. (309–366). Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- BUTLER, J. (2007). Nasilje, žalovanje, politika. *Treća* 1 (IX), 69–84.
- CHRISTENSEN, P. (2000). Childhood and the cultural constitution of vulnerable bodies. U: Alan Prout (ur.). *The Body, Childhood and Society*. (38–59). Basingstoke: Macmillan.
- ČAPO-ŽMEGAČ, J. 1997. Antun Radić i suvremena etnološka istraživanja. *Narodna umjetnost* 34 (2), 9–32.
- DUNDES, A. (1998). Bloody Mary in the Mirror: A Ritual Reflection of Pre-Pubescent Anxiety. *Western Folklore* 57, 119–35.
- EITLER, P., OLSEN, S. i JENSEN, U. (2014). Introduction. U: U. Frevert, P. Eitler, S. Olsen, U. Jensen, M. Pernau, D. Bruckenhau, M. Beljan, B. Gammerl, A. Laukotter, B. Hitzer, J. Plamper, J. Brauer i J. C. Häberlen. *Learning How to Feel. Children's Literature and Emotional Socialization, 1870–1970*. (1–20). Oxford: Oxford University Press.
- FIVUSH, R. i Schwarzmueller, A. (1998). Children remember childhood. Implications for childhood amnesia. *Applied Cognitive Psychology* 12 (5), 455–473.
- FREVERT, U., EITLER, P., OLSEN, S., JENSEN, U., PERNAU, M., BRUCKENHAUS, D., BELJAN, M., GAMMERL, B., LAUKOTTER, A., HITZER, B., PLAMPER, J., BRAUER, J. i HÄBERLEN, J. C. (2014). *Learning How to Feel. Children's Literature and Emotional Socialization, 1870–1970*. Oxford: Oxford University Press.

- FREVERT, U. (2011). *Emotions in History: Lost and Found*. Budapest i New York: Central European University Press.
- FUREDİ, F. (2002). *Culture of Fear*. London i New York: Continuum.
- FUREDİ, F. (2005). *Politics of Fear: Beyond Left and Right*. London i New York: Continuum.
- FUREDİ, F. (2007). The only thing we have to fear is the 'culture of fear' itself. New Essay: How human thought and action are being stifled by a regime of uncertainty. Wednesday 4 April 2007. Dostupno na: <https://www.spiked-online.com/2007/04/04/the-only-thing-we-have-to-fear-is-the-culture-of-fear-itself/> (pristup 7. 2. 2022.).
- FUREDİ, F. (2008). *Paranoid Parenting. Why Ignoring the Experts May Be Best for Your Child?* London i New York: Continuum.
- GAUS, H. (2003). *Why Yesterday Tells of Tomorrow: How the Long Waves of the Economy Help Us Determine Tomorrow's Trends*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- GLASSNER, B. (1999). *The Culture of Fear. Why Americans Are Afraid of the Wrong Things*. New York: Basic Books.
- GOVEDIĆ, N. (2019). Strah u školskom sustavu: naracije eksplicitnog i implicitnog učeničkog zastrašivanja. U: N. Badurina, U. Bauer i J. Marković (ur.). *Naracije straha*. (269–281). Zagreb: Leykam International i Institut za etnologiju i folkloristiku.
- GRAMSCI, A. (2010). Bilješke o folkloru. U: M. Hameršak i S. Marjanić (ur.). *Folkloristička čitanka*. (61–68). Zagreb: AGM i Institut za etnologiju i folkloristiku.
- HAMERŠAK, M. (2004). Desetljeća Arièsove povijesti djetinjstva. *Časopis za suvremenu povijest* 36 (3), 1061–1078.
- HAMERŠAK, M. (2011). *Pričalice: o povijesti djetinjstva i bajke*. Zagreb: Algoritam.
- HIGONNET, A. (1998). *Pictures of Innocence. The History and Crisis of Ideal Childhood*. London: Thames & Hudson.
- HYMES, D. (1964). Introduction: Toward ethnographies of communication. *American Anthropologist New Series* 66 (6), 2 dio: *The Ethnography of Communication*, 1–34.
- HYMES, D. (1971). The contribution of folklore to sociolinguistic research. *Journal of American Folklore. Special Issue: Toward New Perspectives in Folklore* 84 (331), 42–50.
- JAMBREŠIĆ-KIRIN, R. (2020). Fear, Humanity and Managing the Heritage of War: Two Narratives from Western Slavonia. U: N. Badurina, U. Bauer, R. Jambrešić Kirin i J. Marković (ur.). *Encountering Fear*. (83–117). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

- KUJUNDŽIĆ, N. (2020). Inverting the Brave Hero Narrative: Parodic Function of Fear/lessness in Two Grimms' Fairy Tales. U: N. Badurina, U. Bauer, R. Jambrešić Kirin i J. Marković (ur.). *Encountering Fear*. (211–235). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- LANCY, D. F. (2008). *The Anthropology of Childhood. Cherubs, Chattel, Changelings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LANSDOWN, G. (1994). Children's rights. U: B. Mayall (ur.). *Children's Childhoods. Observed and Experienced*. (33–44) London: Falmer Press.
- LINKE, U. i SMITH, D. T. (ur.). (2009). *Cultures of Fear: A Cultural Reader*. London: Pluto Press.
- LOZICA, I. (1979). Metateorija u folkloristici i filozofija umjetnosti. *Narodna umjetnost* 16, 33–55.
- MARKOVIĆ, J. (2008). Je li etično etički istraživati s djecom? Neka etička pitanja u istraživanju folklorističkih i kulturnoantropoloških aspekata djetinjstva. *Etnološka tribina* 38 (31), 147–165.
- MARKOVIĆ, J. (2018). Silences that Kill? Hate, Fear and their Silences. *Etnološka tribina: godišnjak Hrvatskog etnološkog društva* 48 (41), 122–143.
- MARKOVIĆ, J. (2012). *Pričanja o djetinjstvu: Život priča u svakodnevnoj komunikaciji*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- MASSUMI, B. (ur.). (2002). *A Shock to Thought*. London: Routledge.
- MASSUMI, B. (ur.). (1993). *The Politics of Everyday Fear*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- MEYER, A. (2007). The moral rhetoric of childhood. *Childhood: A Global Journal of Child Research* 14 (1), 85–104.
- MILLER, P. J. i MOORE, B. B. (1989). Narrative conjunctions of caregiver and child: A comparative perspective on socialization through stories. *Ethos. Journal of the Society for Psychological Anthropology* 17 (4), 428–449.
- MILLER, P. (1994). Narrative practices: Their role in socialization and selfconstruction. U: U. Neisser i R. Fivush (ur.). *The Remembering self. Construction and Accuracy in the Self Narrative*. (158–179). Cambridge: Cambridge University Press.
- MORROW, V. i RICHARDS, M. (1996). The ethic of social research with children: An overview. *Children and Society* 10, 99–105.
- OLSEN, S. (ur.). (2015). *Childhood, Youth and Emotions in Modern History: National, Colonial and Global Perspectives*. London i New York: Palgrave Macmillan.
- OLSEN, S. (2015). Introduction. U: S. Olsen (ur.) *Childhood, Youth and Emotions in Modern History: National, Colonial and Global Perspectives*. (1–11). London i New York: Palgrave Macmillan.
- PROUT, A. (2005). *The Future of Childhood. Towards the Interdisciplinary Study of*

- Childhood*. London i New York: Routledge Falmer.
- REDFIELD, R. (1989). *The Little Community and Peasant Society and Culture*. Chicago: University of Chicago Press.
- RUDAN, E. (2012). Strah na dvije razine: likovi kojih se plaše odrasli i likovi kojima odrasli plaše djecu. U: M. Turk i I. Srdoč-Konestra (ur.). *Peti hrvatski slavistički kongres: zbornik radova*. (669–676). Rijeka: Filozofski fakultet.
- RUDAN, E. (2016). *Vile s Učke: Žanr, kontekst, izvedba i nadnaravna bića predaja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- RUDAN, E. (2018). Kodiranje straha u usmenim proznim žanrovima – prilog istraživanju emocija iz folklorističke perspektive. U: S. Botica, M. Malnar Jurišić, D. Nikolić, J. Tomašić i I. Vidović Bolt (ur.). *Hrvatski prilozi 16. međunarodnom slavističkom kongresu*. (139–149). Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- RUDAN, E. (2020). The Coding of Fear in Oral Genres: A Contribution to the Study of Emotions from the Folkloristic Perspective. U: N. Badurina, U. Bauer, R. Jambrešić Kirin i J. Marković (ur.). *Encountering Fear*. (185–209). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- SALECL, R. (2004). *On Anxiety*. London: Routledge.
- STEARNS, P. N. (2005). *Growing Up. The History of Childhood in a Global Context*. Waco: Baylor University Press.
- STEARNS, P. N. (2006). *Childhood in World History*. London i New York: Routledge.
- STEARNS, P. N. (2003). *Anxious Parents: A History of Modern Childrearing in America*. New York i London: New York University Press.
- SUMMERS, W. L. (2000). Bloody Mary: When Ostension Becomes a Deadly and Destructive Teen Ritual?. *Midwestern Folklore* 26, 19–26.
- SVENDSEN, Lars. (2008). *A Philosophy of Fear*. London: Reaktion books.
- VALLGÅRDA, K., ALEXANDER, K. i OLSEN, S. (2015). Emotions and the Global Politics of Childhood. U: S. Olsen (ur.). *Childhood, Youth and Emotions in Modern History: National, Colonial and Global Perspectives*. (12–34). Palgrave Macmillan.
- WEST, T. A. i BAUER, P. J. (1999). Assumptions of infantile amnesia: Are there differences between early and later memories? *Memory* 7 (3), 257–278.
- WETHERELL, M. (2013). Feeling Rules, Atmospheres and Affective Practice. Some Reflections on the Analysis of Emotional Episodes. U: C. Maxwell i P. Aggleton (ur.). *Privilege, Agency and Affect. Understanding the Production and Effects of Action*. (221–239). New York: Palgrave Macmillan.
- WIERZBICKA, A. (1999). *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- WILLIAMS, K. D. 2001. *Ostracism. The Power of Silence*. New York i London: The Guilford Press.

CHILDHOOD AND FEAR: FOLKLORISTIC AND CULTURAL ANTHROPOLOGICAL PERSPECTIVE

Abstract

The paper will consider the relationship between the concepts of fear and childhood from two perspectives. The first perspective relies on the accumulated interdisciplinary knowledge about the multiple functions of fear narration and fear in ontogenesis and phylogenesis, both in conscious and unconscious processes (such as imaginative child development, human moral development, the delight of listening to creepy and horror content, etc.). The focus will be on folklore genres, where fear is encouraged, processed and dissipated in everyday communication and in the media, and in which children are the protagonists, conveyors and/or the audience. Following on from that, the second perspective focuses on the contemporary social and parental fears that are the impetus of contemporary childhood constructions, contemporary views on ontogenesis, the ontological status of childhood, as well as fears produced by the contemporary „culture of fear” relating to children. The relationship between fear and contemporary constructions of childhood will be questioned at the level of everyday communication within the wider social context. The focus will be on contemporary childhood constructions from an affective perspective whilst taking into consideration that the child, more than any other entity, evokes strong emotions.

KEYWORDS: *childhood, fear, anxiety, culture of fear, oral tradition, ethnology/cultural anthropology, folklore*